

התחלה חדשה - והפעם מבית איכרים גרמני בקריה בתל אביב

כשחיבקתי את דן בכורנו ונישקתי לו בשובי ארצה, היתה שמחתי מהולה בתוגה. הלא ידעתי שהנער השקט והעדין שילם מחיר על הניתוק מההורים ומהמשפחה במשך תקופה כף ארוכה. עצב ניבט מעיניו של דן בפגישה הראשונה. ואולי רק נדמה היה לי...

הקיבוץ לא השתנה מאז ביקורי החטוף לפני למעלה משנה. החברים קיבלונו יפה, אך יכולתי להבחין שמקצתם כעסו עלי שלא חזרתי "ממש", ולא שבתתי לעבודה ולחיי הקיבוץ כפי שציפו ממני. על-פי נהלי הסודיות המוחלטת שהיו מקובלים בימים ההם, לא סיפרנו הרבה לחברים בבית על מעשינו במוסקבה. רובם חשבו שאמנם הייתי נספח חקלאי במוסקבה, אך היו חברים מעטים שידעו על שליחותי, שכן איתם שוחח שאול אביגור על המשך גיוסי לשנה וחצי נוספות והם שמרו בקפידה על סודיות.

עברו שנים עד אשר יכולתי לספר לחברים מעט יותר על מעשינו במוסקבה ועל עיסוקי עם שובי ארצה.

בבה והילדים התאקלמו יפה, הגם שהיתה לנו תחושה שהבנים מנסים להשכיח במהירות את ימי מוסקבה. הגדול שבהם, יאיר, סירב בכל תוקף להשיב ברוסית לחברי משק שניסו לקשור איתו שיחה בשפה זו.

אמנם רציתי מאוד להישאר בבית לזמן-מה, אך מצפוני לא נתן לי "להתפנק". צריך היה לגייס במהירות את האנשים שיחליפו אותנו במוסקבה. מן הצוות שלנו נשארו שם רק רעיה ויהודה לוי. היה עלי לפגוש מיד את המועמדים שהמשרד בחר בהם, ולשכנע אותם להתארגן ללא דיחוי ליציאה וגם להכינם לתפקיד. זו היתה משימתי הראשונה. גם שאר המשימות לא סבלו דיחוי.

בתל אביב נשכר עבורי חדר לא הרחק מן הקריה, ולסופי שבוע הייתי חוזר לכפר בלום. לפעמים ביקרתי בקיבוץ גם ביום שלישי - לערב אחד.

משרדי "נתיב" שפעלו כאמור, בקריה בתל אביב, התמקמו בבית, שבימי המנדט היה ביתו של איכר גרמני, מאיכרי המושבה הטמפלרית שרונה. הבית, בעיני הקיבוצניק מהגליל, היה נחמד. הסגנון הכפרי, החצר ומסביבה חומה ושער ברזל. קיבלתי חדר בקומת הקרקע. היה זה חדר בעל חלון גדול ואח! זה היה משרדה הראשון של ה"מחלקה" החדשה ב"נתיב", ששם הצופן שלה היה "בר". את המחלקה הזאת היה עלי להקים ולהפעיל. כאמור, היו צעדי הראשונים בארץ עדיין בבחינת המשך ישיר של פעולתי במוסקבה.

העלייה במסגרת של איחוד משפחות, שהיתה על-פי דרישות שקיבלו יהודים בברית-המועצות מקרובים בישראל, עשתה את צעדיה הראשונים, אך היו כבר סימנים ראשונים להתקדמות. מאז חידוש היחסים הדיפלומטיים ועד מחצית 1955 עלו ארצה 239 עולים. קצב משלוח הדרישות לאיחוד משפחות (ויזובים) גבר מחודש לחודש. מספטמבר 1955 ועד סוף השנה נשלחו בקשות ללמעלה מ-2000 נפשות; מה שבעינינו היה חשוב מאוד, שרשימת הבקשות לאיחוד המשפחות כללה כבר לא רק יהודים קשישים כי אם מאות ילדים ויהודים בני 20 עד 40. אמנם רק אחוז קטן מבין אלה שנשלחו אליהם הדרישות, זכו לקבל היתרי יציאה, אך מספרם גדל בהדרגה, ובמקביל ירד גיל העולים.

מאז 1955 פעל ב"נתיב" מדור מיוחד שעסק במשלוח הדרישות. במדור נרשמו בדייקנות מרבית הנתונים הסטטיסטיים, נערך מעקב אחר הוצאת האשרות על-ידי השגרירות במוסקבה ואחר נרשמו העולים שהגיעו כבר ארצה. במרוצת השנים הלכה וגדלה החשיבות מדור מיוחד זה, נצטבר בו נסיון רב והתגבשו בו דפוסים ארגוניים, והכרטסת הידנית הצנועה מאוד של שלהי 1955 היא שהניחה את היסוד לאוצר המידע הממוחשב, הכולל מאות אלפי שמות. עוד ב-1953 קמה התאחדות עולי ברית-המועצות, שבה חברו אנשים, ברובם לא-צעירים, שעלו לארץ שנים רבות קודם-לכן בדרכים שונות מברית-המועצות. אחת היוזמות היתה התארגנות למשלוח חבילות לקרובים בברית-המועצות. ההתחלה היתה צנועה מאוד. אך ב-1954 החל משרד "נתיב" להתעניין בנושא. בזמן ההוא נשלחו 7 חבילות, רובן למשפחות של אסירי ציון. על קבלתם של 3 חבילות הגיעו אישורים. מאוחר יותר נשלחו חבילות לכתובות של קרובים בברית-המועצות, שאיתם נותק הקשר מאז 1948. כמעט כל החבילות התקבלו. בסך-הכל הגיעו לארץ אישורים על קבלת 54 חבילות שנשלחו ב-1954. בשנת 1955 נשלחו עד חודש אוגוסט 1955 כבר 1,284 חבילות. הנמענים היו מפוזרים על-פני 14 רפובליקות ואזורים אוטונומיים ובהם כעשרים ערים. פרט לעצם העזרה הכלכלית ולבחינה הפילנטרופית שבמשלוח החבילות ראינו ערך עליון בקיום קשר כלשהו עם מספר גדל והולך של משפחות יהודיות המפוזרות על-פני מדינה ענקית זו. עם השנים הלכה והתרחבה הפעולה, גויסו תקציבים וגדל מספר החבילות שנשלחו. כן גדל מדי שנה נפח הכרטסת, שבה נרשמו כתובות ופרטים על המשפחות, שאליהן נשלחו החבילות ושמהן נתקבלו אישורים על קבלתן.

אחד ההישגים החשובים של שייקה דן ושל שאול אביגור היה ההתקשרות עם מוסד יהודי אמריקאי, שנרתם למבצע משלוח החבילות. הסכומים שהקציבו מעתה הלכו וגדלו וגם ביצוע המשלוחים אורגן מכאן ואילך טוב יותר. את רשימת הכתובות הכינו ב"נתיב" וכן גם את תכולת החבילות. נעשו מאמצים לבדוק אצל מקבלי החבילות מה בדיוק רצוי לשלוח. השותפות הזאת בין "נתיב" והמוסד היהודי החשוב החלה כבר אז, ובמשך השנים אף התהדקה והתחזקה. עשרות אלפי חבילות נשלחו מדי שנה ליהודים במאות יישובים ברחבי ברית-המועצות. "נתיב" דאג במיוחד למשלוח חבילות למקומות מרוחקים ומבודדים יותר, שם היה מספר היהודים קטן וניתוקם מכל גורם יהודי היה רב. על-ידי משלוח החבילות ניתן

היה גם לסייע בידי יהודים, שמתוך הכרטסת ידענו שהם מטפלים בעלייתם ארצה. מצד שני סיפקה הכרטסת של משלוחי החבילות נתונים שהקלו על הרחבת משלוח היוזבים. כשם שמשלוח החבילות החל ממספר מזערי וצמח עד מהרה למספרים מרשימים, כך היה גם עם משלוח היוזבים. בתחילה נשלחו, כאמור, כמה עשרות ואחר-כך כמה מאות ויוזבים, ובסופו של דבר נשלחו עשרות אלפי ויוזבים ואף הרבה למעלה מכך. מעבר לגיוס מועמדים לשליחות במוסקבה, היה עלי להתחיל בפעולת "בר", בשטח שהיה באחריותי הישירה - פתיחת מסע הסברה במערב, והקמת הזרוע ב"נתיב" שתעסוק במאבק ציבורי ברחבי העולם.

מספר השבועות בארץ הספיקו כדי שאבין כמה קשה ומסובכת המשימה שנטלנו על עצמנו. בשהותנו במוסקבה ובצעדיו הראשונים של "נתיב" בתל אביב, היינו כה שקועים ומרוכזים בעבודה, עד שלא הרגשנו, שבעצם איש מלבדנו איננו מתעניין ברצינות בגורלם של היהודים בברית-המועצות. ליתר דיוק, גילו עניין בנושא ראש-הממשלה דוד בן-גוריון וכמה שרים ששאלו דאג להחזיקם בתמונה ומספר קטן מאוד של אישי ציבור. העיתונות הישראלית כמעט ולא עסקה בנושא.

מה שעשה עלי רושם קשה היתה אוירת החיזור אחר השגריר הסובייטי, שנראתה אז בעיני כמין ריקוד "מה יפית" גלותי בפני נציג של מדינה שנהגה בחוסר הגינות באזרחיה היהודים. ולא מדובר ב"שמאלנים" מעריצי ברית-המועצות. גם הימין הישראלי היה שותף ליצירת אווירה של כמעט התרפסות בפני השגריר הסובייטי. הייתי בדעה שאין זו "חכמה מדינית" לנסות בדרך ההתרפסות לשפר את יחסה של מעצמת-על זו לישראל - הייתי משוכנע שאת מוסקבה לא קונים בחיוכים.

צעד ראשון וחשוב נעשה על-ידי ראש-הממשלה, דוד בן-גוריון בסתיו 1955, כשהופיע לפני הוועד הפועל הציוני, ואמר: "משימתה העיקרית של התנועה הציונית היא העלייה. הוועד הפועל מתכנס בעיצומה של תקופה, שבה נעשים מאמצים בעולם משני הקטבים של העולם המדיני לקירוב הלבבות ולהפגת המתרחקות. אנו כולנו - מדינת ישראל והעם היהודי כולו, מלווים את המאמצים האלה בתפילה ובתקווה להצלחתם המלאה. אבל בשבילנו, הציונים, אין תיקון שלם לעולם בלי תיקון לעם היהודי. משאלת לבנו היא, שעם בואה של תקופה חדשה בחיי אומות העולם, יבקע גם השחר של יום חדש ליהדות ברית-המועצות, וכי עם הפגת המתרחקות הבינלאומית ועם מתן יתר חופש למגע בין שני הגושים, יחודש הקשר המנותק זה כבר בין אותה יהדות גדולה ורבת סבל לבין יתר חלקי העם היהודי, ותוכר זכותו של כל יהודי לעלות ולהתיישב במדינת עמו".

ברוח דברים אלה של ראש-הממשלה, נכללה גם "קריאה להפסקת ניתוקם של יהודי ברית-המועצות" בהחלטות הוועד הפועל.

אינני זוכר אם היה הד רב לדברי ראש-הממשלה במושב הוועד הפועל הציוני בהחלטות שנתקבלו, אך לבר ב"נתיב" היה זה בבחינת עידוד. ראינו בכך פרי עבודתנו במוסקבה במשך שנתיים, ומאמצי שאול אביגור, איסר הראל ואייב הרמן בישראל.

בשלב הראשון נפגשתי עם כמה מן האנשים שהיו בקשר עם שאול. פתחתי בעבודה משותפת עם אברהם-אייב הרמן, שאצלו מצאתי לא רק הבנה אלא גם רצון לפעולה. טדי קולק, מנכ"ל משרד ראש הממשלה גילה נכונות לפתוח עבורי "דלתות" באירופה ובארצות-הברית. הצלחתי בקלות יחסית "להדליק" את מויש פרלמן, שאותו הכרתי אישית. מויש פרלמן, יליד אנגליה וקצין בריטי במלחמת העולם השנייה, היה בעל קשרים טובים מאוד עם העיתונאים, שייצגו בירושלים את העתונות האירופית והאמריקנית. אוזן קשבת ועניין עמוק בנושא גיליתי אצל אריה דיסנצ'יק עורך "מעריב", שלאורך שנים סייע לי בעבודתי בעצה ובהזרקה בכל הנוגע ל"ג'ונגל" של העתונות.

מאוחר יותר, עם כניסתו לעבודה של בנימין אליאב, הכרתי את שלום רוזנפלד, חבר מערכת "מעריב", עתונאי מעולה, אדם משכיל ומעמיק, שגם הוא כדיסנצ'יק, הבין אותנו והאמין בחיוניותו של המאבק.

מבין פעילי המוסד לעלייה ב', יעץ שאול להיפגש עם שניים מהמרכזיים שבמוסד, וניה הדרי (פומרנץ') ואהוד אבריאל. לשניהם היה עבר מפואר בפרשיות העלייה הבלתי ליגאלית של טרום המדינה. אהוד אבריאל תרם גם תרומה נכבדה בפרוץ מלחמת העצמאות כשעשה בשליחות בצ'כיה, המדינה שסיפקה לישראל נשק חיוני באותם הימים.

וניה פעל כשליח המוסד לעלייה בפאריס, שם קשר קשרים חשובים. עם קום המדינה חזר לפאריס, בה למד פיסיקה גרעינית והשלים דוקטורט. בתקופת לימודיו הרחיב את קשריו עם אישים רבים בציבוריות הצרפתית. וניה ניחן בקסם אישי רב, שפתח לבבות. שאול הכין את וניה לפגישה איתי, ויכולתי לחוש שהאיש נדלק ממש לנושא שהעליתי בפניו. בימים ההם הוא היה עסוק בעבודה חשובה ויכול היה להתפנות רק למשך שבועות ספורים. הוא הסכים לצאת לפאריס כדי לסייע בהנחת היסודות לפעולה ב"עיר האורות".

הפגישה עם אהוד אבריאל איכזבה אותי. אהוד, קיבוצביק שכן מנאות מרדכי, אישיות מבריקה ומבטיחה גדולות בעיני צמרת השלטון הישראלי, שימש זמן מה כמנכ"ל משרד האוצר אצל אשכול, אחר-כך עבד במשרד-החוץ והיה שגריר מצליח מאוד בגאנה. אהוד היה סקפטי מאוד לגבי סיכויי "בר". לדעתו היה עלינו להשתדל להגיע ל"עיסקה" עם ברית-המועצות. השאלה מה יש לנו להציע לברית-המועצות בעיסקה כזאת, נשארה ללא כל מענה מצידו. לדידי, היה אהוד שבוי עדיין בדפוסים של ימי הבריחה מאירופה ועלייה ב'. אז נעשו אמנם כל מיני "עיסקות" הכרחיות, לרבות מתן שוחד. את ברית-המועצות, מעצמה צבאית אדירה בעלת משטר קומוניסטי אכזר, אהוד פשוט לא הכיר...

שאול "גייס" גם את ראובן ברקת, שבהיותו מזכיר מפלגת העבודה, קשר קשרים מצוינים בארצות סקנדינביה. בארצות אלה רב היה כוחן של מפלגות הפועלים והאיגודים המקצועיים. עוד ב-1953 פתח לי ברקת דלתות בסקנדינביה, והקשרים שנסתייעתי בהם, היו בעלי חשיבות רבה. גם בסתיו 1955 פעל ראובן ברקת בשליחות "בר" בהצלחה רבה. הוא ביקר את הבירות אוסלו, שטוקהולם וקופנהגן, ובכל מקום עשה "עבודת הכנה" מעולה. בקופנהגן הוא פירסם מאמר פרי עטו של ידידי הוותיק עוד מתקופת עבודתי בשטוקהולם, אריק זיידנפאדן,

בעיתון שבעריכתו. המאמר הזה תורגם גם לצרפתית ולאנגלית ושימש חומר הסברה ראשון שהופץ על ידנו באירופה.

וניה הדרי יצא, כאמור, לצרפת. המלצותיו של שאול על כישוריו של וניה אכן התאמתו, והוא עשה עבודת חריש עמוקה. רשימת האישים שאיתם נפגש וניה היתה מרשימה ביותר, החל מדניאל מאיר, היושב-ראש של ועדת החוץ של הפרלמנט הצרפתי, יהודי חם שמאז פגישתו עם וניה ולאורך שנים היה עוזר לנו בהופעות, בכתיבה וברכישת ידידים בעלי השפעה. וניה נפגש ושוחרח עם מדענים חשובים, עם עורכי עיתונים - ביניהם ג'ורג' אלטמן, עם עיתונאים של חמישה עתונים, ובראשם ה"לה מונד". כמו כן הוא נפגש עם פוליטיקאים ואנשי רוח, ובהם הסופר הדגול ורקור, שהבטיח לגייס לעניין את ז'אן פול סרט. וניה לא הסתפק בפגישות ושיחות, אלא לחץ על אנשי השגרירות שיפעלו גם הם, ודאג להפיץ את מאמרו החשוב של זיידנפאדן.

הוא מצא את מאיר רוזנהאפט - לימים רוזן - והמליץ עליו לתפקיד שליח של "בר" בפאריס. מאיר, צעיר מוכשר ומבטיח, עמד לסיים את עבודת הדוקטורט שלו במשפט בינלאומי, בסורבון. לפרנסתו עבד מאיר כפקיד בקונסוליה. וניה צירף אותו לפגישות החשובות. השגריר, יעקב צור, שסבר שאת עבודתנו יש לנהל מתוך המשרד של הקונגרס היהודי העולמי ולא מתוך השגרירות, המליץ לעומת זאת על העיתונאי ישעיהו בן-פורת, שעבד באותה תקופה בשביל ה"דור" ו"זמנים" ומקום מושבו הקבוע היה פאריס. וניה התנגד בתוקף לרעיון שהעבודה תיעשה מתוך המשרד של הקונגרס היהודי העולמי, והעדיף את רוזן כאיש "בר" בפאריס על-פני בן-פורת. השגריר טען שמעמדו של רוזן כפקיד בלתי חשוב בקונסוליה לא יאפשר לו לפעול. השנים הוכיחו כי רוזן היה מן השליחים האפקטיביים ביותר של "בר", תחילה בפאריס ואחר כך בניו-יורק. בעת ביקורי בפאריס, היה עלי למצוא הסדר שיניח גם את דעתו של השגריר.

אייב הרמן, אז הסמנכ"ל במשרד-החוץ, עשה מאמצים להפעיל את נציגויות ישראל באירופה המערבית ובאמריקה. המשימה לא היתה קלה. הבורות בכל הנוגע למצבם של יהודי ברית-המועצות היתה רבה. ככלל, שררה ספקנות באשר לסיכויי ההצלחה של מבצע ההסברה שעמדנו לפתוח בו, ולא פעם נתקל אייב בזלזול מופגן. הנה קטע ממכתב שכתב אלי אייב הרמן ב-2 באוקטובר 1955:

"לידיעתך - קיבלתי זה עתה מכתב מד"ר יעקב רובינסון, העוקב אחרי התפתחות העניינים בברית-המועצות אולי יותר מכל אדם אחר בחבורתנו. איש זה קרוב מאוד לעניין היהדות בברית-המועצות, מתמצא בכל מה שהופיע על נושא זה בכל לשון ובכל כתב-עת זה כבר שנים רבות. והנה הוא כותב את הדברים הבאים:

'אין כיום בברית-המועצות יהודים בגיל של 50 ופחות שהמשטר החדש לא עיצב דמותם במשך 38 שנות המשטר. אולי יש תקווה לגבי היהודים היושבים בטשקנט (פליטים מפולניה וממדינות בלטיות) והיהודים בחבלים שהיו לפנים לטביה, ליטא פולניה המזרחית וגליציה המזרחית, בוקוביבה

ובסרביה. במקום תכנית כל-סובייטית אולי כדאי להתרכז בבעיית יהודי המקומות הנ"ל אבל גם שם הזמן עובד נגדנו.

"דברים אלה של ד"ר רובינסון מחזקים את הרושם שלי שעליך לכתוב סקירה ברוח הדברים שהשמעת בישיבת הבוקר במשרד-החוץ, שיתנו לחברינו להרגיש שאין אנו עוסקים כאן בדברים דמיוניים: וכשהמדובר הוא ביהדות רוסיה-מדובר באבר חי של הכלל היהודי. אני משוכנע שאם לא ניטע את האמונה הזאת בשלב ראשון בקרב חברינו אנו - ובשלב שני בקרב כלל היהדות- הרי נידונה פעולתנו לכשלון."

מובן, שנעניתי לבקשתו של אייב והכנתי סקירה שצורפה לחוזר מקיף ויסודי שהורץ בכל הנציגויות של משרד-החוץ בארצות המערב.

לקראת סוף 1955 הוחלט שעלי לצאת לאירופה כדי לבסס ולמסד את פעולת "בר" בבירות אנגליה, צרפת ומדינות נוספות.

בעיני היה זה מבחני הראשון, מבחן קשה. כבר בעת ההכנה ליציאתי נתקלנו בקשיים. אליהו אילת, השגריר בלונדון, חשב שהזמן איננו מתאים. דיפלומטים אחדים בשגרירויות הסבירו לי מראש, מה לא ניתן או לא רצוי לעשות. כנגד זה היה לי גיבוי בעל משקל משאול אביגור ומאייב הרמן. ידעתי שגיבוי זה אכן חיובי, אך לא מעט יהיה תלוי בכוח השכנוע שלי ובעמדת התקיפה. הינחתי מראש שהשגרירים יבחנו אותי היטב לפני שיחליטו כיצד לנהוג.

בדצמבר 1955 פגש אייב הרמן ביהודי אמריקני, ג'רי הופמן, שלמד באוניברסיטה העברית בירושלים ושימש כתב לתכניות רדיו יהודיות בארצות-הברית. ג'רי הופמן, שהתעניין במצבם של יהודי ברית-המועצות, סיפר לאייב הרמן, ששאל כמה שאלות בשגרירות הסובייטית. ושם הציעו לו לבקר בברית-המועצות וללמוד על מצב היהודים ממקור ראשון. באוקטובר 1955, בשידורי יידיש מוורשה, תוארו חיי היהודים בברית-המועצות בצבעים ורודים ביותר. בשידור הוטחה ביקורת חריפה על משמיצי ברית-המועצות, המאשימים אותה ביחס רע ליהודיה. ובכן, עוד בטרם הספקנו להתארגן לפעולת הסברה בהיקף רחב וליצור את הכלים הדרושים לכך, התחילו הסובייטים "לעבוד" על דעת הקהל במערב בכל הנוגע למצבם של היהודים.